

Emilia Konopska-Struś

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

ROLA RZEMIOSŁA W ROZWOJU SPOŁECZNYM WROCŁAWIA W LATACH 1945-1989

Streszczenie: Działania rzemiosła na rzecz rozwoju społecznego Wrocławia po II wojnie światowej i w okresie PRL są ściśle powiązane z jego funkcjami gospodarczymi. Bezpośrednio po wojnie rzemieślnicy brali udział w odbudowie miasta ze zniszczeń wojennych. Ponadto, zaopatrując rynek w dobra i usługi, których nie mógł dostarczyć sektor państwowy, mieli wpływ na poprawę warunków bytowych ludności. Najistotniejszą działalnością rzemiosła na rzecz rozwoju społecznego Wrocławia była oświata i związana z nią działalność wychowawcza. W artykule przedstawiono również działalność społeczną i socjalną rzemiosła.

Słowa kluczowe: rzemiosło, pozarolniczy sektor prywatny, szkolnictwo zawodowe, czyny społeczne.

1. Wstęp

Po zakończeniu II wojny światowej władze stanęły przed problemem zagospodarowania tzw. Ziem Odzyskanych, na których bezpośrednio po wojnie mocno odczuwalny był brak wykwalifikowanej kadry rzemieślniczej. We Wrocławiu do zagospodarowania nadawało się ok. 10 tys. warsztatów. Poza tym wiele niekompletnych maszyn i urządzeń można było – po niezbędnych naprawach – szybko wykorzystać do produkcji¹. W pierwszych latach po wojnie działalność gospodarcza rzemiosła była istotna dla ratowania przejętego majątku przed zniszczeniem oraz tworzenia lepszych warunków bytowych i zawodowych wszystkim przybywającym do Wrocławia i okolic. W całym okresie Polski Ludowej rzemiosło dominowało w pozarolniczym sektorze prywatnym, zarówno pod względem zatrudnienia, jak i liczby podmiotów. Tym samym działalność ta wywierała również znaczący wpływ na życie społeczne mieszkańców miasta. Ponadto rzemiosło kultywowało tradycję i pielęgnowało takie wartości jak: rzetelność, poczucie obowiązku i sumienność. Wykształciło także określone więzi grupowe, co podkreśla jego odrębność i specyfikę na tle ówczesnego społeczeństwa².

¹ Z. Zagórski, *Drobnomieszczaństwo dolnośląskie. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1982, s. 34.

² Dowodem na to były badania przeprowadzone na terenie województwa wrocławskiego w 1959 r.; wynikało z nich, że pod względem demograficznym rzemieślnicy stanowili swoistą grupę, różniącą się

Po 1989 r. sytuacja rzemiosła uległa diametralnej zmianie. Ustawa o działalności gospodarczej z 23 grudnia 1988 r.³ zniósła obowiązek zrzeszania się w cechach oraz wymóg posiadania kwalifikacji zawodowych. Spowodowało to gwałtowny wzrost liczby zakładów prywatnych, jednakże dla tradycyjnego rzemiosła miało negatywne konsekwencje. Rzemieślnicy nie byli przygotowani zarówno ekonomicznie, jak i mentalnie do konkurowania na wolnym rynku. Na pogorszenie sytuacji ekonomicznej rzemiosła miały wpływ również takie czynniki jak: napływ tanich towarów z zagranicy, wzrost cen surowców i energii oraz zubożenie społeczeństwa na początku transformacji systemowej. Zniesienie obligatoryjności zrzeszania się spowodowało masowe występowanie rzemieślników z cechów, co pozbawiło je podstawowego źródła finansowania, jakimi były składki członkowskie. Słaba kondycja finansowa cechów z kolei zmusiła je do zawężenia działalności statutowej oraz zakresu pomocy udzielanej rzemieślnikom, co skutkowało opuszczeniem cechu przez kolejnych członków. W efekcie nastąpiło zerwanie więzi społecznych między rzemieślnikami, a także spadło znaczenie rzemiosła w życiu społecznym i gospodarczym Wrocławia.

W artykule przedstawiono udział rzemiosła w odbudowie i zagospodarowaniu Wrocławia po II wojnie światowej oraz jego wkład w życie społeczne miasta w latach 1945-1989, czyli w okresie gdy rzemiosło miało przeważający udział w pozarolniczym sektorze prywatnym tak w Polsce, jak i we Wrocławiu. Analizując rolę rzemiosła w rozwoju społecznym miasta, skoncentrowano się na trzech głównych obszarach jego działań: edukacji, działalności socjalnej oraz pracach społecznych.

2. Wkład rzemiosła w odbudowę i zagospodarowanie Wrocławia

Trudno jest dokładnie oszacować wkład rzemiosła w odbudowę zniszczeń i zagospodarowanie Wrocławia. Wielkość tego wkładu można mierzyć liczbą uruchomionych warsztatów lub udziałem w zatrudnieniu ogółem, mimo że w praktyce liczby te były większe, gdyż wielu rzemieślników po zagospodarowaniu się często przechodziło do spółdzielni, fabryk lub innych zakładów i instytucji. Proces ten nasilił się zwłaszcza po 1947 r., w związku z narastającymi restrykcjami władz dążących do ograniczenia działalności rzemiosła. Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że udział rzemiosła w zatrudnieniu ogółem kształtował się we Wrocławiu na poziomie 4,6%.

od pozostałych mieszkańców terenu niewielkim procentem ludzi młodych i dużym odsetkiem starszych. Prawie połowa badanych rzemieślników miała wykształcenie ponadpodstawowe. Ponad 60% było pochodzenia robotniczo-chłopskiego, a ok. 30% wywodziło się z rodzin rzemieślniczych; A. Gorywoda, *Z problematyki rozwoju rzemiosła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1965*, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1970, s. 22-23.

³ DzU 1988, nr 41, poz. 324.

Tabela 1. Udział gospodarki prywatnej i rzemiosła w zatrudnieniu ogółem we Wrocławiu w 1947 r.

Rok	Pracujący ogółem	W tym pozarolnicza gospodarka prywatna		W tym rzemiosło	
		liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)
1946	–	12 277	–	4850	–
1947	121 100	21 100	17,4	5600	4,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Zagórski, *Drobnomieszczaństwo wrocławskie*, [w:] Z. Zagórski (red.), *Struktura społeczna Wrocławia w 40-lecie Polski Ludowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1990, s. 111; tenże, *Struktura społeczna Wrocławia w Polsce Ludowej*, [w:] Z. Zagórski (red.), *Struktura społeczna Wrocławia...*, s. 33.

Na początku lat 50. ostatecznie ukształtował się model gospodarki nakazowo-rozdziałowej. Jego przejawem było opracowanie, a następnie wdrożenie planu sześcioletniego, który zakładał „okiełznanie i ograniczenie elementów kapitalistycznych naszej gospodarki oraz dalsze ich stopniowe wypieranie, a następnie likwidowanie jako klas”. Zgodnie z ustawą z dnia 21 lipca 1950 r.⁴ państwo miało okazać „pomoc indywidualnemu rzemiosłu, przyczyniającemu się do zaspokojenia potrzeb ludności pracującej, oraz [...] pomoc w zakresie przechodzenia indywidualnej wytwórczości rzemieślniczej w socjalistyczne formy spółdzielczości pracy”. Udział sektora socjalistycznego w przemyśle postanowiono zwiększyć z 89% w 1949 r. do 99% w 1955 r.; 1% miał przypadać na drobnotowarową gospodarkę rzemieślniczą⁵.

Realizacja planu sześcioletniego spowodowała zmniejszenie udziału sektora prywatnego w gospodarce, a tym samym spadło jego znaczenie ekonomiczne i społeczne w kraju. We Wrocławiu trzonem sektora prywatnego w latach 1950-1989 było rzemiosło. Wprawdzie w 1950 r. zakładów handlowych było we Wrocławiu 905, a rzemieślniczych 663 (zob. tab. 2), to jednak większy udział w zatrudnieniu w pozarolniczym sektorze prywatnym miało rzemiosło (tab. 4). W kolejnych latach zarówno pod względem liczby zakładów, jak i liczby zatrudnionych zdecydowanie dominowało rzemiosło.

Z danych przedstawionych w tabeli 2 wynika, że największy udział w sektorze prywatnym we Wrocławiu rzemiosło osiągnęło w 1955 r. (ok. 78%), czyli pod koniec realizacji planu sześcioletniego. Trzeba podkreślić, że w tym czasie w rzemiosle następował regres – zarówno pod względem liczby warsztatów, jak i zatrudnienia. Regresowi towarzyszył jednakże znaczny spadek liczby zakładów i stanu zatrudnienia w handlu oraz przemyśle prywatnym. Wzrost liczby zakładów oraz zatrudnienia w rzemiosle nastąpił po 1956 r. (tab. 3).

⁴ Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955, DzU 1950, nr 37, poz. 344.

⁵ W. Iwaszkiewicz, *Przemiany rzemiosła w Polsce Ludowej w latach 1945-1960*, Instytut Przemysłu Drobnoego i Rzemiosła, Warszawa 1965, s. 44.

Tabela 2. Liczba i udział przedsiębiorstw w sektorze prywatnym we Wrocławiu w latach 1946-1984

Rok	Liczba ogółem	Udział (w %)				
		rzemiosło	przemysł	handel i gastronomia	transport osobowy	pozostałe usługi
1950	1938	34,2	2,6	46,6	10,2	6,4
1955	997	77,5	3,0	8,9	5,0	5,6
1960	3359	49,1	1,9	21,2	20,7	7,1
1965	3312	49,2	2,1	16,4	23,8	8,5
1970	4394	47,8	2,7	15,9	26,7	6,9
1980	7309	51,4	–*	9,7	35,1	3,8
1984	11 562	53,9	–*	8,2	33,1	4,8

* – w 1973 r. przemysł włączono do rzemiosła

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Zagórski, *Drobnomieszczaństwo wrocławskie...*, s. 107.

Tabela 3. Zatrudnienie w pozarolniczym sektorze gospodarki prywatnej we Wrocławiu w latach 1950-1984

Rok	Ogółem	W tym: rzemiosło		W tym: handel i gastronomia	
		liczba	udział (w %)	liczba	udział (w %)
1950	3210	1300	40,5	1260	39,3
1955	1909	1459	76,4	130	6,8
1960	5621	3419	60,8	990	17,6
1965	6467	4224	65,3	810	12,5
1970	8631	5518	63,9	1030	11,9
1980	13 999	9824	70,2	1095	7,8
1984	20 363	13 774	67,6	1830	9,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Z. Zagórski, *Drobnomieszczaństwo wrocławskie...*, s. 107, s. 111-112.

3. Działalność szkoleniowa rzemiosła

Najważniejszą funkcją społeczną rzemiosła, głęboko osadzoną w jego tradycji, była działalność szkoleniowa, prowadzona w trzech głównych kierunkach: podnoszenie kwalifikacji zawodowych, potwierdzanie kwalifikacji zawodowych, szkolenie uczniów.

Po zakończeniu II wojny światowej na tzw. Ziemię Odzyskane i do Wrocławia przybyło wielu rzemieślników z Polski centralnej, a także przesiedleńców i repatriantów. Niestety, dużym problemem był niedobór wykwalifikowanej siły roboczej, czego konsekwencją była zgoda władz na obsadzanie warsztatów rzemieślniczymi nie posiadającymi dyplomów, pod warunkiem jednak, że uzupełnią kwalifikacje za-

wodowe przez złożenie egzaminu czeladniczego lub mistrzowskiego. W związku z tym cechy wrocławskie i Izba Rzemieślnicza przystąpiły do organizowania kursów kwalifikacyjnych przygotowujących do egzaminów czeladniczych i mistrzowskich⁶. W celu skoordynowania działalności kursowej na powiatowym Zjeździe Rzemiosła w Szklarskiej Porębie w dniu 7 września 1946 r. powołano Naukowy Instytut Rzemieślniczy z siedzibą we Wrocławiu. Jego zadaniem było przygotowanie nowych kadr dla rzemiosła, podnoszenie kwalifikacji zawodowych rzemieślników oraz prowadzenie badań nad poprawą warunków pracy zawodowej pod względem technicznym, organizacyjnym oraz bezpieczeństwa i higieny pracy⁷.

Liczbę słuchaczy na kursach w zakładach doskonalenia rzemiosła na obszarze Ziemi Zachodnich i Północnych, w tym województwa wrocławskiego, prezentuje poniższe zestawienie.

Tabela 4. Liczba słuchaczy na kursach w zakładach doskonalenia rzemiosła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w 1947 r.

Zakłady doskonalenia rzemiosła	Liczba słuchaczy
Gdańsk	2365
Olsztyn	1921
Szczecin	462
Wrocław	1877
Razem	6625

Źródło: A. Gorywoda, *Z problematyki rozwoju rzemiosła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1965*, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1970, s. 32.

W kwietniu 1948 r. Naukowy Instytut Rzemieślniczy został przekształcony w samodzielną instytucję oświatową pod nazwą Zakład Doskonalenia Rzemiosła, prowadzącą szkolenia zawodowe kadr w rzemiośle, a także w spółdzielczości i drobnym przemyśle. W 1962 r. Zakład Doskonalenia Rzemiosła zmienił nazwę na Zakład Do-

⁶ T. Miczko, *Działalność szkoleniowa i kulturalno-oświatowa*, [w:] *Rzemiosło dolnośląskie w XXV-leciu PRL*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1970, s. 103.

⁷ Instytut rozpoczął swą działalność od zorganizowania 8-tygodniowych kursów przygotowujących do egzaminów czeladniczych i mistrzowskich w zawodach: fryzjerskim, szewskim i zegarmistrzowskim oraz kursu ogólnokształcącego. Kurs ogólnokształcący rozpoczął się 27 października 1946 r. i uczestniczyło w nim 56 kandydatów. Kursy zawodowe zaczęły się w listopadzie, przy czym kurs fryzjerski liczył 24 słuchaczy, szewski 16, a zegarmistrzowski 17. Równocześnie uruchomiono jednoroczny kurs przysposobienia zawodowego w rzemiośle ślusarskim dla ponad 100 osób oraz kurs kroju i szycia, w którym wzięło udział ok. 100 uczestniczek. W 1946 r. ogółem na terenie województwa wrocławskiego przeprowadzono 29 kursów zawodowych, podczas których przeszkolono 700 osób; w kolejnych latach liczba kursów i słuchaczy znacznie się zwiększyła; *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu za rok 1945 i 1946*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1947 (dokument udostępniony przez Dolnośląską Izbę Rzemieślniczą we Wrocławiu), s. 128-129.

skonalenia Zawodowego, a następnie w 1984 r. na Dolnośląski Zakład Doskonalenia Zawodowego⁸. Trzonem jego działalności przez cały okres PRL były kursy kwalifikacyjne przygotowujące do egzaminów czeladniczych i mistrzowskich. Z kursów czeladniczych korzystała głównie młodzież odbywająca naukę rzemiosła, nie mająca możliwości ukończenia szkoły zawodowej bądź nie podlegająca obowiązkowi szkolnemu w związku z ukończeniem 18. roku życia. Na kursy uczęszczały także osoby posiadające kilkuletnią praktykę w rzemiośle. Niezależnie od kursów organizowanych przez Zakład Doskonalenia Zawodowego, doksztalcanie swych członków prowadziły także niektóre cechy wrocławskie⁹.

W związku z potrzebą propagowania na szerszą skalę postępu technicznego w rzemiośle i zapoznawania ogółu rzemieślników z nowościami, w 1967 r. przy Izbie Rzemieśniczej we Wrocławiu powstał Klub Postępu Technicznego, którego członkami były cechy i spółdzielnie rzemieślnicze z terenu działania Izby Rzemieśniczej we Wrocławiu¹⁰.

W trosce o wysoki poziom kształcenia słuchaczy, od 1967 r. cechy i Izba Rzemieśnicza organizowały kursy pedagogiczne I stopnia dla mistrzów szkolących uczniów. Prowadzili je wykładowcy szkół zawodowych, ośrodków metodycznych, Kuratorium Oświaty i Wychowania oraz Zakładu Doskonalenia Zawodowego. W kursach pedagogicznych dla mistrzów corocznie brało udział kilkuset rzemieślników: w 1975 r. przeszkolono 761 osób, w 1980 r. – 485, w 1985 r. – 330¹¹.

Ważną inicjatywą dla rozwoju kadr rzemieślniczych było zawarte w 1983 r. porozumienie między Izbą Rzemieśniczą we Wrocławiu a Śląskim Okręgiem Wojewódzkim w sprawie zdobywania kwalifikacji przez żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego. W 1983 r. 156 żołnierzy, przeszkolonych na kursach kwalifikacyjnych, uzyskało świadectwa czeladnicze w branżach murarskiej, ślusarskiej i instalatorstwa elektrycznego¹².

Istotnym kierunkiem działalności szkoleniowej rzemiosła w okresie Polski Ludowej było potwierdzanie kwalifikacji zawodowych, odbywające się poprzez egza-

⁸ Nazwa ta obowiązuje do dziś; obecnie Dolnośląski Zakład Doskonalenia Zawodowego mieści się we Wrocławiu przy ul. Biskupiej 10a.

⁹ Szczególnie aktywna była sekcja fryzjerów, działająca przy Cechu Rzemiosł Różnych we Wrocławiu, która przeprowadzała systematycznie szkolenia członków w zakresie stosowania najnowszych środków chemicznych, obsługi nowoczesnych urządzeń fryzjerskich, techniki czesania i farbowania włosów. W tym celu sekcja fryzjerów zorganizowała w 1967 r. Klub Postępu Techniki Fryzjerskiej, w którym urządziła robocze pokazy nowych fryzur i demonstrowała techniki strzyżenia i farbowania. Jednym ze sposobów upowszechniania postępu były konkursy czesania i pokazy najlepszych uczestników konkursów krajowych i zagranicznych. W latach 1967 i 1969 zorganizowano wycieczki szkoleniowe do Zentralvertrieb Haarkosmetik w Lipsku, a w 1968 r. przedstawiciele firmy niemieckiej demonstrowali we Wrocławiu swoje wyroby; T. Miczko, wyd. cyt., s. 108-109.

¹⁰ Tamże, s. 110.

¹¹ J. Drozd, *Rzemiosło na Dolnym Śląsku w latach 1945-1985*, Izba Rzemieśnicza we Wrocławiu, Wrocław 1988, s. 159.

¹² Tamże, s. 156.

miny czeladnicze, mistrzowskie, sprawdzające i tzw. dyspensy¹³. W pierwszych powojennych latach Izba Rzemieślnicza przeprowadzała stosunkowo dużo egzaminów czeladniczych i mistrzowskich (zob. tab. 5). Bodźcem przystępowania do egzaminów było zarządzenie Ministerstwa Przemysłu z maja 1946 r. w sprawie dopuszczania do egzaminu mistrzowskiego tych czeladników, którzy wykażą się zaświadczeniem o 6-letniej pracy w zawodzie, bez konieczności udokumentowania 3-letniej praktyki w charakterze czeladnika¹⁴. Dodatkowo w październiku 1947 r. ukazał się dekret¹⁵, który zakładał skrócenie wszystkich okresów wymaganych przez prawo przemysłowe przy ubieganiu się o kartę rzemieślniczą; zarządzenie obowiązywało przez 5 lat.

Tabela 5. Liczba egzaminów czeladniczych, mistrzowskich i sprawdzających oraz dyspens w latach 1945-1985, przeprowadzonych na terenie działania Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu

Rok	Egzaminy			Dyspensy
	czeladnicze	mistrzowskie	sprawdzające	
1	2	3	4	5
1945	35	84	–	
1946	1307	832	–	285
1947	3367	1192	–	1598
1948	5437	1057	–	2278
1949	4431	623	–	1150
1950	2485	464	–	442
1951	1912	260	–	179
1952	1464	292	–	84
1953	984	236	–	40
1954	944	373	–	64
1955	1240	552	–	22
1956	1515	657	8	144
1957	2859	827	24	1020
1958	1769	933	81	732
1959	4781	755	45	383
1960	6102	1011	41	382
1961	5667	1172	52	393

¹³ W uzasadnionych przypadkach osoby ubiegające się o zezwolenie na wykonywanie rzemiosła mogły być zwolnione z obowiązku przedstawienia dowodów posiadania kwalifikacji zawodowych pod warunkiem, że w inny sposób wykażą posiadanie kwalifikacji zawodowych do wykonywania danego rodzaju rzemiosła. Osoby te prowadziły zakłady rzemieślnicze na podstawie tzw. dyspens.

¹⁴ J. Drozd, wyd. cyt., s. 161.

¹⁵ DzU 1947, nr 65, poz. 380.

Tabela 5, cd.

1	2	3	4	5
1962	3113	1031	38	312
1963	3010	954	48	421
1964	3141	1007	61	608
1965	2408	1054	56	551
1966	2401	831	70	705
1967	2632	1069	81	735
1968	2790	747	86	535
1969	1645	896	16	162
1970	1645	896	16	162
1971	1525	654	14	143
1972	1717	997	15	153
1973	1587	913	17	119
1974	1564	819	66	119
1975	1770	756	27	82
1976	1581	779	16	100
1977	1198	438	30	55
1978	1252	659	13	29
1979	1504	848	26	90
1980	1685	772	12	94
1981	1342	400	6	83
1982	1796	580	27	217
1983	2029	790	43	497
1984	2440	1036	86	464
1985	2546	935	105	484

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Drozd, *Rzemiosło na Dolnym Śląsku w latach 1945-1985*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1988, s. 165-166; A. Gorywoda, wyd. cyt., s. 33.

Jak już wspomniano, podstawową funkcją społeczną rzemiosła było szkolenie uczniów. Z danych Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu wynika, że w pierwszych latach powojennych najczęściej uczniów kształciło się w rzemiosłach metalowych, a w dalszej kolejności – w zawodach włókienniczych i drzewnych oraz we fryzjerstwie (tab. 6).

W 1950 r. nastąpił spadek liczby uczniów w rzemiosle i tendencja ta utrzymywała się do 1956 r., co było spowodowane niekorzystną polityką władz w stosunku do rzemiosła. Stopniowy wzrost liczby uczniów można zaobserwować dopiero po roku 1956.

Tabela 6. Uczniowie kształcący się w zakładach rzemieślniczych w latach 1946-1956 na terenie działania Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu, w podziale na grupy rzemiosł

Grupa rzemiosł	1946	1948	1950	1952	1954	1956
Budowlana	32	282	98	6	5	29
Metalowa	53	391	217	72	70	201
Drzewna	40	283	63	15	14	43
Papierowa i poligraficzna	7	84	17	1	5	17
Skórzana	11	144	54	16	7	29
Włókiennicza	32	263	217	92	133	243
Piekarstwo i cukiernictwo	25	219	49	13	–	24
Rzeźnictwo i wędliniarstwo	3	40	1	1	–	–
Fryzjerstwo	23	238	91	33	28	155
Instrumenty muzyczne i galanteryjne	–	6	3	–	–	1
Razem	236	1950	810	249	262	752

Źródło: opracowanie własne na podstawie: T. Miczko, *Działalność szkoleniowa i kulturalno-oświatowa*, [w:] *Rzemiosło dolnośląskie w XXV-leciu PRL*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1970, s. 121.

Największy wpływ na szkolenie uczniów w rzemiośle miała ustawa z 2 lipca 1958 r.¹⁶ oraz wydane na jej podstawie rozporządzenie z dnia 1 marca 1960 r.¹⁷, uzupełnione rozporządzeniem z 12 grudnia 1962 r.¹⁸, regulującym zasady zawierania umów o naukę zawodu, odbywania nauki i wstępnego stażu pracy, a także przeprowadzania egzaminów czeladniczych oraz kwalifikacji osób uprawnionych do szkolenia. Wymienione akty prawne uznały naukę rzemiosła w systemie oświaty zawodowej w Polsce za równorzędną formę nauczania na poziomie zasadniczej szkoły zawodowej. Umożliwiły również młodzieży rzemieślniczej kontynuację nauki zawodu w technikach i na wyższych uczelniach¹⁹.

Na początku lat 70. zaznaczył się niewielki spadek liczby uczniów w rzemiośle. By zapobiec tym niekorzystnym dla rzemiosła tendencjom, w 1976 r. Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu wprowadziła, w formie eksperymentu, planową rekrutację uczniów młodocianych do nauki rzemiosła w województwie wrocławskim. W uzgodnieniu z kuratorium oświaty, absolwentom szkół podstawowych zagwarantowano dostęp do nauki rzemiosła przy jednoczesnym zapewnieniu im miejsc w za-

¹⁶ Ustawa z dnia 2 lipca 1958 r. o nauce zawodu, przyuczeniu do określonej pracy i warunkach zatrudniania młodocianych w zakładach pracy oraz wstępnym stażu pracy (DzU 1958, nr 45, poz. 226).

¹⁷ Rozporządzenie Przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 1 marca 1960 r. w sprawie nauki zawodu w rzemieślniczych zakładach pracy (DzU 1960, nr 16, poz. 97).

¹⁸ Rozporządzenie Przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 12 grudnia 1962 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie nauki zawodu w rzemieślniczych zakładach pracy (DzU 1962, nr 67, poz. 335).

¹⁹ T. Miczko, wyd. cyt., s. 116.

Tabela 7. Stan uczniów na Dolnym Śląsku w latach 1945-1985

Rok	Dolny Śląsk	Dynamika rok poprzedni = 100
1946	226	100,00
1947	1272	562,83
1948	1950	153,30
1949	1700	87,18
1950	810	47,65
1951	514	63,46
1952	249	48,44
1953	208	83,53
1954	262	125,96
1955	310	118,32
1956	752	242,58
1957	1390	184,84
1958	2280	164,03
1959	2525	110,75
1960	1996	79,05
1961	2148	107,62
1962	2325	108,24
1963	2321	99,83
1964	3026	130,37
1965	3385	111,86
1966	3364	99,38
1967	3444	102,38
1968	3788	109,99
1969	3984	105,17
1970	3979	99,87
1971	3834	96,36
1972	3743	97,63
1973	3802	101,58
1974	3617	95,13
1975	3194	88,31
1976	3001	93,96
1977	3262	108,70
1978	3790	116,19
1979	4047	106,78
1980	4284	105,86
1981	4327	101,00
1982	4546	105,06
1983	4460	98,11
1984	4621	103,61
1985	3996	86,47

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Drozd, wyd. cyt., s. 176-177.

sadniczych szkołach zawodowych. Dla podniesienia poziomu szkolenia uczniów w rzemiośle Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu nawiązała współpracę z organizacjami rzemieślniczymi innych krajów. W 1984 r. dokonano wymiany 20-osobowych grup młodzieży rzemieślniczej z Izbą Rzemieślniczą w Pas de Calais we Francji²⁰. Liczbę uczniów na Dolnym Śląsku w latach 1945-1985 przedstawia tabela 7. Należy podkreślić, że udział uczniów we Wrocławiu w ogólnej liczbie uczniów na Dolnym Śląsku w poszczególnych latach kształtował się na poziomie 24-33%. Przykładowo, w 1960 r. liczba uczniów we Wrocławiu wyniosła 675, w 1965 r. – 827, w 1970 r. – 976, w 1973 r. – 1022, w 1982 r. – 1066, a w 1985 r. – 1203²¹.

Podsumowując działalność szkoleniową rzemiosła, należy podkreślić, że dużą rolę w tym zakresie odgrywała zarówno Izba Rzemieślnicza, jak i cechy, które przywiązywały wagę do poziomu kształcenia uczniów, m.in. poprzez wizytacje zakładów szkolących uczniów, przeprowadzanie egzaminów sprawdzających postępy po II i III roku nauki. Izba Rzemieślnicza i cechy współpracowały w tym zakresie z Kuratorium Oświaty i Wychowania oraz dyrekcjami zasadniczych szkół zawodowych, dokształcającymi uczniów rzemieślniczych. Współpraca ta przejawiała się m.in. członkostwem przedstawicieli kuratorium i szkół w Komisji Oświaty działającej przy Izbie Rzemieślniczej we Wrocławiu.

4. Działalność socjalna rzemiosła

Od początku działalności Izba Rzemieślnicza starała się pomagać osiedlającym się w mieście rzemieślnikom. Duże wsparcie dla pierwszych osiedleńców przybywających do miasta, zwłaszcza powracających z obozów jenieckich lub z przymusowej pracy w Niemczech, stanowiły zasiłki z funduszu migracyjnego izby. W pierwszych miesiącach po wojnie bardzo ważne było zapewnienie przybywszom wyżywienia. W tym celu izba uzyskała 850 kart żywnościowych dla rzemieślników i członków ich rodzin w samym Wrocławiu oraz o 3 tys. kart dla rzemieślników z terenu województwa²².

Działalność socjalna rzemiosła na Dolnym Śląsku i we Wrocławiu rozwinęła się na początku lat 50. Na zjeździe prezesów i dyrektorów izb rzemieślniczych w Poznaniu w październiku 1951 r. został utworzony Fundusz Socjalny Rzemiosła, którym zarządzał Związek Izb Rzemieślniczych. Fundusz rozpoczął działalność 1 stycznia 1952 r. Pierwsza komisja socjalna powstała przy Izbie Rzemieślniczej we Wrocławiu 1 kwietnia 1952 r. W marcu 1965 r. uchwalono ustawę o ubezpieczeniu

²⁰ J. Drozd, wyd. cyt., s. 173.

²¹ *Rocznik Statystyczny miasta Wrocławia 1972*, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1972, s. 240; *Rocznik Statystyczny województwa wrocławskiego 1983*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1983, s. 229; *Rocznik Statystyczny miasta Wrocławia 1974*, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1974, s. 238; *Rocznik Statystyczny miasta Wrocławia 1986*, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1986, s. 97.

²² J. Drozd, wyd. cyt., s. 131, 133.

społecznym rzemieślników, która weszła w życie z dniem 1 lipca 1965 r. Mimo objęcia rzemieślników ubezpieczeniem społecznym, Fundusz Socjalny Rzemiosła nadal udzielał pomocy osobom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej. W okresie funkcjonowania Funduszu Socjalnego Rzemiosła we Wrocławiu (lata 1952-1974) 4780 osobom udzielono zapomóg na łączną kwotę ok. 6 mln zł²³.

Oprócz działalności zapomogowej Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu organizowała również kolonie dla dzieci rzemieślników. Ponieważ nie posiadała własnego ośrodka kolonijnego, dzieci wysyłano na kolonie organizowane przez Wydział Oświaty. Liczba miejsc była jednak ograniczona. W 1957 r. na kolonie wyjechało 103 dzieci, w 1958 r. – 191, w 1959 r. – 368, w 1960 r. – 379. W 1961 r. Wydział Oświaty odmówił przyjęcia dzieci rzemieślników na kolonie z powodu braku miejsc. W związku z tym w 1962 r. izba podpisała z Wydziałem Oświaty w Lubaniu umowę dzierżawy przez 10 lat zabytkowego zamku w Giebułtowie koło Mirska. Po przeprowadzeniu remontu, w lipcu 1962 r. wypoczywało tam 170 dzieci rzemieślników. W marcu 1964 r. podjęto decyzję o budowie własnego ośrodka kolonijnego w Mikoszewie, który wystawiono wspólnie z Cechem Rzemiosł Włókienniczych w Gdańsku. Uroczyste otwarcie obiektu odbyło się w lipcu 1971 r. Ośrodek w Giebułtowie zlikwidowano w 1968 r.²⁴

Oprócz Izby Rzemieślniczej działalność socjalną prowadziły także cechy wrocławskie, przy których istniały kasy zapomogowo-pożyczkowe i pogrzebowe. Składki na rzecz kas wynosiły od 5 do 20 zł miesięcznie, a w przypadku zgonu członka kasy pozostali członkowie wpłacali jednorazowo ok. 30 zł.

W 1951 r. przy 7 cechach wrocławskich zorganizowano Rzemieślniczy Fundusz Społeczny, którego celem było objęcie opieką lekarską rzemieślników i ich rodzin oraz udzielanie pomocy materialnej. W ramach funduszu w budynku izby uruchomiono przychodnię lecznictwa podstawowego i specjalistycznego. Początkowo Rzemieślnicza Przychodnia Lekarska mieściła się w dwóch pokojach, z czasem jednak została powiększona i zmodernizowana. Według stanu na dzień 31 grudnia 1985 r. pracowało w niej 15 lekarzy, 6 osób personelu pomocniczego i 2 pracowników administracyjnych²⁵.

5. Działalność społeczna rzemiosła

Działalność społeczna wrocławskiego rzemiosła widoczna była już w pierwszych dniach po wojnie. W zniszczonym mieście rzemieślnicy brali udział (często nie licząc na wynagrodzenie) w naprawach dróg, przewodów elektrycznych, studni, wodociągów i kanalizacji oraz innych urządzeń użytku publicznego, działając zarówno

²³ Tamże, s. 134.

²⁴ H. Michalewska, *Działalność socjalna Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu*, [w:] *Rzemiosło dolnośląskie w XXV-leciu PRL...*, s. 142, 144.

²⁵ J. Drozd, wyd. cyt., s. 151.

w interesie własnym, jak i społecznym. Ich wkład w odbudowę miasta był cenny z uwagi na posiadane kwalifikacje i doświadczenie.

Izba Rzemieślnicza była współzałożycielem Towarzystwa Popierania Nauk Ekonomiczno-Handlowych we Wrocławiu, które powołało do życia Wyższą Szkołę Handlową²⁶ i wpłaciło 10 tys. zł jako pierwszą składkę założycielską. Była także członkiem Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, wpłacając na ten cel składkę roczną w wysokości 6 tys. zł. Ponadto współpracowała z Dolnośląskim Okręgiem Związku Inwalidów Wojennych, pomagając w obejmowaniu przez inwalidów samodzielnych warsztatów pracy²⁷.

Rozwój działalności społecznej wrocławskiego rzemiosła nastąpił po 1956 r. Przyczyniły się do tego apele władz o podejmowanie czynów społecznych. Zdając sobie sprawę z trudnego położenia w ówczesnym systemie, rzemiosło nie tylko wykonywało narzucone przez władze prace społeczne, ale niejednokrotnie zaciągało dodatkowe zobowiązania. Zgodnie z oczekiwaniami władz, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu powołała z dniem 1 grudnia 1972 r. Komitet Czynów Społecznych przy Cechach i Rzemieślniczych Spółdzielniach Zaopatrzenia i Zbytu miasta Wrocławia, którego zadaniem, określonym w regulaminie, było „organizowanie i prowadzenie wszelkich akcji i czynów społecznych, podejmowanych przez rzemiosło zrzeszone w spółdzielniach zaopatrzenia i zbytu, jak i nie zrzeszone”²⁸.

Łączna wartość czynów społecznych wykonanych przez rzemiosło dolnośląskie w latach 1945-1975 wyniosła 45 566 884 zł²⁹. Dla porównania, łączna wartość czynów społecznych w województwie wrocławskim w 1975 r. wyniosła 224,2 mln zł³⁰. Czyny społeczne rzemiosła obejmowały: konserwację i odnawianie obiektów zabytkowych i kulturalnych; udzielanie pomocy przy zakładaniu i organizacji obiektów użyteczności publicznej; budowę, remonty i unowocześnianie wyposażenia szkół, przedszkoli, domów kultury i szpitali; inicjowanie i realizowanie budowy własnych obiektów socjalnych rzemiosła. Wśród tych działań należałoby wyróżnić pomoc w odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, na której rzecz przekazano 650,3 tys. zł, oraz odremontowanie i uruchomienie zabytkowego XVI-wiecznego zegara na wschodniej ścianie Ratusza we Wrocławiu, a także przeprowadzenie remontu mechanizmu głównego zegara wieżowego. Roboty te wykonano dla uczczenia 30. rocznicy wyzwolenia Wrocławia, a ich wartość wyniosła ok. 400 tys. zł³¹. Trzeba również wspomnieć o odbudowie sześciu kamieniczek przy ul. Kazimierza

²⁶ Wyższa Szkoła Handlowa została w 1950 r. przekształcona w Wyższą Szkołę Ekonomiczną, następnie w 1974 r. w Akademię Ekonomiczną im. Oskara Langego we Wrocławiu, która w 2008 r. zmieniła nazwę na Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu.

²⁷ *Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu za rok 1945 i 1946...*, s. 111-113.

²⁸ J. Drozd, wyd. cyt., s. 113.

²⁹ *Informator XXX-letniej działalności Rzemiosła na Dolnym Śląsku*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1975, s. 21.

³⁰ *Czyny społeczne w 1975 r.*, GUS, Warszawa 1977 r., s. 3.

³¹ *Informator XXX-letniej...*, s. 19, 21.

Wielkiego 9-17 (dawne Złote Koło) we Wrocławiu przez Cech Rzemiosł Budowlanych³² oraz odbudowie i wyposażeniu małej stacji meteorologicznej przy ul. Świdnickiej we Wrocławiu przez Cech Rzemiosł Metalowych³³.

W ramach współpracy z wrocławskimi uczelniami Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu ufundowała w 1968 r. insygnia dziekańskie i rektorskie dla Uniwersytetu Wrocławskiego o wartości 216,3 tys. zł, a w 1970 r. uroczyste stroje rektorskie i dziekańskie dla Wyższej Szkoły Muzycznej we Wrocławiu wartości 26,8 tys. zł. W tym samym roku, z okazji uroczystości XXV-lecia rzemiosła dolnośląskiego, przedstawiciele rzemiosła wręczyli 25 sierotom z państwowych domów dziecka 25 książeczek mieszkaniowych, każda z wkładem 10 200 zł. Warto także wspomnieć o ufundowaniu przez rzemiosło sztandaru dla Wojskowego Klubu Sportowego³⁴.

W kolejnych latach dolnośląscy rzemieślnicy nadal aktywnie uczestniczyli w akcjach społecznych. Łączna wartość czynów społecznych i świadczeń pieniężnych na cele społeczne w latach 1976-1985 wyniosła 107,4 mln zł. Świadczenia pieniężne były przeznaczone m.in. na takie cele jak: Centrum Zdrowia Dziecka (315 tys. zł), Szpital Pomnik Matki Polki (630 tys. zł), Narodowy Fundusz Ochrony Zdrowia (5,9 mln zł), Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (283,5 tys. zł). W 1980 r. cechy i spółdzielnie rzemieślnicze podjęły akcję zbiórki pieniędzy na Panoramę Raclawicką – zgromadzono 285 tys. zł³⁵. Łączna udokumentowana wartość prac społecznych oraz świadczeń pieniężnych na cele społeczne wyniosła w latach 1945-1985 ponad 152 mln zł.

Ponadto rzemiosło organizowało wystawy i pokazy sztuki rzemieślniczej, np. 10 maja 1968 r. we Wrocławiu wystawę pt. „Rzemiosło Śląskie Dawne i Współczesne” (wspólnie z Muzeum Śląskim), a także imprezy mikołajkowe dla dzieci rzemieślników, na które zapraszano m.in. aktorów z Teatru Lalek³⁶.

6. Zakończenie

Roli rzemiosła w rozwoju społecznym Wrocławia, zarówno bezpośrednio po II wojnie światowej, jak i w okresie PRL, nie można rozpatrywać w oderwaniu od funkcji gospodarczych, jakie sektor ten spełniał. W gospodarce niedoboru towarów i usług rzemiosło zaspokajało potrzeby rynkowe (towarowe i usługowe) społeczeństwa. Dostarczając na rynek dobra i usługi, których nie zapewniał sektor państwowy, rze-

³² J. Mizia, *Udział rzemiosła dolnośląskiego w pracach społeczno-politycznych*, [w:] *Rzemiosło dolnośląskie w XXV-leciu PRL...*, s. 227.

³³ *Pismo Cechu Rzemiosł Metalowych we Wrocławiu do Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia z dnia 28 kwietnia 1967 r.*, Kronika Cechu Rzemiosł Metalowych we Wrocławiu. Księga pierwsza od 1946 r. do 1970 r., rok 1967.

³⁴ *Informator XXX-letniej...*, s. 21.

³⁵ J. Drozd, wyd. cyt., s. 115-117.

³⁶ *Księga Jubileuszu XXX-lecia 1976-2000*, Cech Rzemiosł Budowlanych we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 10.

miosło łagodziło napięcia społeczne. Ponadto rzemieślnicy wnieśli znaczący wkład w odbudowę miasta ze zniszczeń wojennych i poprawę warunków bytowych ludności. W owym czasie stolarz, murarz czy dekarz byli poszukiwanymi specjalistami. Rzemiosło uczestniczyło także w rozwoju kultury i sztuki. Przy cechach i izbach rzemieślniczych działały świetlice, kluby, biblioteki oraz amatorskie zespoły artystyczne. W ramach tzw. czynów społecznych rzemiosło konserwowało i odnawiało obiekty zabytkowe; pomagało zakładać i organizować obiekty użyteczności publicznej; budowało, remontowało i modernizowało przedszkola, szpitale, szkoły, a także własne obiekty socjalne. Najważniejszą jednak funkcją społeczną rzemiosła była oświata i związana z nią działalność wychowawcza.

Literatura

Czyny społeczne w 1975 r., GUS, Warszawa 1977.

Dekret z dnia 22 października 1947 r. o wyjątkowym skróceniu czasu nauki (terminu) i pracy (praktyki) czeladniczej w przemysłach rzemieślniczych (DzU 1947, nr 65, poz. 380).

Drozd J., *Rzemiosło na Dolnym Śląsku w latach 1945-1985*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1988.

Gorywoda A., *Z problematyki rozwoju rzemiosła na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1965*, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1970.

Informator XXX-letniej działalności rzemiosła na Dolnym Śląsku, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1975.

Iwaszkiewicz W., *Przemiany rzemiosła w Polsce Ludowej w latach 1945-1960*, Instytut Przemysłu Drobniego i Rzemiosła, Warszawa 1965.

Księga Jubileuszu XXX-lecia 1976-2000, Cech Rzemiosł Budowlanych we Wrocławiu, Wrocław 2006.

Michalewska H., *Działalność socjalna Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu*, [w:] *Rzemiosło dolnośląskie w XXV-leciu PRL*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1970.

Miczko T., *Działalność szkoleniowa i kulturalno-oświatowa*, [w:] *Rzemiosło dolnośląskie w XXV-leciu PRL*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1970.

Mizia J., *Udział rzemiosła dolnośląskiego w pracach społeczno-politycznych*, [w:] *Rzemiosło dolnośląskie w XXV-leciu PRL*, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1970.

Pismo Cechu Rzemiosł Metalowych we Wrocławiu do Prezydium Rady Narodowej miasta Wrocławia z dnia 28 kwietnia 1967 r., Kronika Cechu Rzemiosł Metalowych we Wrocławiu, Księga pierwsza od 1946 r. do 1970 r., rok 1967.

Rocznik Statystyczny miasta Wrocławia 1972, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1972.

Rocznik Statystyczny województwa wrocławskiego 1983, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1983.

Rocznik Statystyczny miasta Wrocławia 1974, Miejski Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1974.

Rocznik Statystyczny miasta Wrocławia 1986, Wojewódzki Urząd Statystyczny we Wrocławiu, Wrocław 1986.

Rozporządzenie Przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 1 marca 1960 r. w sprawie nauki zawodu w rzemieślniczych zakładach pracy (DzU 1960, nr 16, poz. 97).

Rozporządzenie Przewodniczącego Komitetu Drobnej Wytwórczości z dnia 12 grudnia 1962 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie nauki zawodu w rzemieślniczych zakładach pracy (DzU 1962, nr 67, poz. 335).

Sprawozdanie Izby Rzemieślniczej we Wrocławiu za rok 1945 i 1946, Izba Rzemieślnicza we Wrocławiu, Wrocław 1947 (dokument udostępniony przez Dolnośląską Izbę Rzemieślniczą we Wrocławiu).

Ustawa z dnia 2 lipca 1958 r. o nauce zawodu, przyuczeniu do określonej pracy i warunkach zatrudniania młodocianych w zakładach pracy oraz wstępnym stażu pracy (DzU 1958, nr 45, poz. 226).

Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955 (DzU 1950, nr 37, poz. 344).

Zagórski Z., *Drobnomieszczaństwo dolnośląskie. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1982.

Zagórski Z., *Drobnomieszczaństwo wrocławskie*, [w:] Z. Zagórski (red.), *Struktura społeczna Wrocławia w 40-leciu Polski Ludowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1990.

Zagórski Z., *Struktura społeczna Wrocławia w Polsce Ludowej*, [w:] Z. Zagórski (red.), *Struktura społeczna Wrocławia w 40-leciu Polski Ludowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1990.

THE ROLE OF CRAFT IN THE SOCIAL DEVELOPMENT OF WROCLAW IN THE YEARS 1945-1989

Summary: Craft activities for the social development of Wrocław after the war and the period of Polish People's Republic are closely related with craft's economic functions. Directly after the war craftsmen took part in the reconstruction of the city from war damages. Moreover, delivering goods and services to the market which the state sector could not deliver, the craft had the influence on the improvement of life conditions. Education and upbringing activities were the most essential craft's achievements for the social development of Wrocław. The paper also presents social and public activities of craftsmen.

Key words: craft, private non-agricultural sector, vocational education, community actions.